

TEUFİK MUFTIĆ
(Sarajevo)

ARAPSKÉ PLURILITERE I NJIHOVI DERIVATI

UVODNA RIJEČ

Pojam riječi »plurilitere« biće upotrijebljen u ovom radu za korijene (الْحُدُورُ) sa četiri ili pet radikala tj. korijenskih suglasnika odnosno, za korijene zvane kvadrilitere (بَنَاتُ الْأَرْبَعَةِ ili رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ) odnosno kvin-kvilitere (بَنَاتُ الْخَمْسَةِ ili خَمَّاسِيٌّ مُجَرَّدٌ)¹⁾

U jednoj našoj ranijoj studiji razmatrali smo problem arapskih korijena sa po tri radikala, odnosno trilitera, s aspekta njihove fonetske strukture, a posebno pitanje tzv. inkompatibiliteta (netrpeljivosti) njihovih određenih radikala međusobno.²⁾

Poznato je da su trilitere najbrojniji tip korijena u arapskom jeziku, kao i to da su one jedna od osnovnih karakteristika ne samo arapskog nego i ostalih semitskih jezika uopće.

U arapskom klasičnom jeziku, o kojem je ovdje riječ, pored navedene tri vrste korijena, postoje i korijeni samo s jednim radikalom i konačno sa po dva radikala, odnosno bilitere, koji su u današnjem stadiju njegova razvoja vrlo malobrojni (ako ne uzimamo u obzir brojne paradigme trilitera gdje se javljaju samo po dva radikala).

Od ovih posljednjih znatno su brojnije spomenute plurilitere. Prema podacima vlastitog statističkog prebrojavanja u velikom klasičnom rječniku Ibn Manžurovom »Lisānu-l-'Arab«, utvrdio sam 2516 kvadrilitera i 185 kvinkvilitera (prema 6723 trilitere i oko 40 korijena sa po jednim ili dva radikala).

U ovom radu ćemo se uglavnom pozabaviti samim višekonsontskim korijenima odnosno pluriliterama u arapskom književnom jeziku, i to njihovim nastankom i morfološkom strukturom, te formama deriviranim iz njih, uz kratak osvrt na pitanja od važnosti za njihovu semantičku strukturu.

1. U novijim gramatičkim djelima u upotrebi su termini s rubā'ī i ḥumāsī, a one s banāt nalazimo kod prvog sistematizatora arapske gramtike Abū-Bišra 'Amra, (umro 180/796), poznatog pod nadimkom Sibawaih, u njegovom Kitābu. Ovdje citirano prema izdanju u Būlāqu Miṣr, iz 1317 (1899), prvo izdanje, II dio, str. 334 odnosno 336, i dr.

2. Vidi, T. Muftić, *Trilitere u arapskom jeziku*, statističko-fonetska studija. Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), Sarajevo 1953, sv. III-IV str. 509-551.

Pokušaćemo iz svega izvući i neke zaključke u vezi s razlikovanjem ovih korijena i oblika iz njih izvedenih, prema određenim njima sličnim formama drugoga porijekla, što može imati i svoju praktičnu primjenu u leksikografiji. Na ovaj način može se lakše i sigurnije utvrditi nastanak, sastav, a time ujedno i značenje neke riječi kako u rječniku tako i nekom konkretnom arapskom tekstu.

U arapskom, kao i ostalim semitskim jezicima, razvio se vremenom sistem konsonantskih korijena od kojih je svaki vezan za određeno osnovno značenje, većinom zajedničko svim derivatima toga korijena. Ti korijenski oblici predstavljaju fundamentalnu kategoriju leksičkih morfema.³⁾ Uobičajeno je shvatanje da u sastav korijena ulaze samo konsonantski radikali, ali ima istraživača koji smatraju da i vokale treba uzeti u obzir kao sastavne elemente pojedinih korijena. U svakom slučaju, vokali, pored onih nekad korijenu dodatnih konsonantskih elemenata (afiksa) i drugih načina tvorbe novih oblika, imaju posebnu ulogu u formiranju svih korijenskih derivata kako s formalne strane pri stvaranju najraznovrsnijih gramatičkih morfema, tako i sa semantičke, pri nijansiranju, pa i većim promjenama osnovnog značenja pojedinih korijena uopće, pa tako i samih plurilitera, koje ćemo sada razmatrati odvojeno u njihove dvije naznačene grupe, i to najprije kvadrilitere, a zatim kvinkvilitere.

KVADRILITERE

Prema Marcelu Cohenu⁴⁾, porodica hamitsko-semitskih jezika u nauci se danas dijeli na četiri grupe: 1) semitsku, 2) egipatsku, 3) libijsko-berbersku i 4) kušitsku. Za sve te jezike karakterističan je trilateralizam (tj. prevladavanje korijena sa po tri korijenska suglasnika). Istina, danas u kušitskom prevladavaju dvokonsonantski korijeni tj. bilitere, ali se oni, izgleda, zasnivaju na starijim trilateralima. Neke kvadrilitere, pak, izvode se ponavljanjem iz bilitera. Čini se da su bilitere nekada bile ako ne prevladavajući korijeni u hamitsko-semitskom, a ono bar znatno mnogobrojniji nego u kasnijem razvoju jezika te porodice.

Rečeno o stanju korijena važi i za klasični arapski književni jezik, kao jugozapadni ogranak semitske grupe jezika, te prema brojčanim podacima o njegovim korijenima koje smo naveli na početku ovoga rada.

Kvadrilitere tj. sami četverokonsonantski korijeni u arapskom jeziku mogu biti prvobitne, neizvedene ili izvedene, bilo iz bilitera, bilo iz trilateralu, te na još neke druge načine, o čemu će se detaljnije govoriti u ovom radu. Iz kvadrilitera se izvode glagolski oblici određenih paradigmi u prvoj vrsti, iz koje se onda mogu derivirati još tri nove glagolske vrste, svaka sa svojim daljim derivatima, bilo čisto glagolske bilo imenske prirode. Razmotrimo

3. O tome, kao i o prasemitskom korijenu, vidjeti u djelu: *An Introduction to the comparative grammar of the Semitic languages (Phonology and morphology)*, by Sabatino Moscati, Anton Spitaler, Edward Ullendorf, Wolfram von Soden, Wiesbaden 1964, str. 71–75.

4. Tu podjelu hamitsko-semitskih jezika, te razmatranje o njihovim korijenima, daje on u djelu: *Les langues du monde, par un groupe de linguistes, Nouvelle édition, Paris 1952, Tome I, str. 89–90, i dalje.*

ukratko glagolske oblike i njihove izvedenice iz kvadrilitera, što se redovno opširnije obrađuje i u svim normativnim gramatikama arapskog jezika sve do danas.⁵⁾

OSNOVNE I IZVEDENE FORME

A – GLAGOLSKI OBLICI

Navešćemo, po običaju, samo osnovne oblike (kod glagola u 3. licu jednine, a kod imena u nominativu u jednini), naime: perfekt, imperfekt, imperativ, particip aktivni i infinitiv, i to sve u aktivu.

I vrsta

دَخَرَجَ - يُدَخِرُجُ - دَخِرِجُ - مُدَخِرِجٌ - دَخِرَجَةٌ (دَخِرَاج)

II vrsta

تَجَمَّهَرَ - يَتَجَمَّهَرُ - تَجَمَّهَرَ - مُتَجَمَّهَرٌ - تَجَمَّهَرٌ

III vrsta

إِبْرَنْشَقَ - يَبْرَنْشِقُ - إِبْرَنْشِقُ - مُبْرَنْشِقٌ - إِبْرَنْشَاقٌ

IV vrsta

إِذْلَهَمَ - يَذْلَهُمُ - إِذْلَهُمُ - مُذْلَهُمٌ - إِذْلَهُمَامٌ

Ovo bi bile osnovne paradigme iz kvadrilitera izvedenih glagolskih i imenskih morfema, kod kojih se lako mogu zapaziti analogne forme s onim kod odgovarajućih morfema trilitera, o čemu se detaljnije može vidjeti u normativnim gramatikama u vezi s ovim korijenima.

Isto su tako analogni i oblici pasiva kod prelaznih glagola (I vrste kvadrilitera), pa, npr., imamo od دَخِرِجُ perfekt: دُخِرِجَ, imperfekt: يُدَخِرُجُ, particip: مُدَخِرِجٌ i sl.

Zanemariivši gramatičke afikse za lice, rod i broj, zapažamo da su, npr., za izvedene oblike perfekta karakteristični: u II vrsti prefiks ta-, u III prefiks i-, te infiks -n- (iza 2. radikala), a u IV prefiks i-, te udvajanje 4. radikala, pored alternacija vokalizma u svim oblicima i prolongacije određenih vokala u slučaju infinitiva I, III i IV vrste.

Nalazimo, dakle, sva uobičajena sredstva tvorbe oblika kako kod trilitera, tako i inače u morfologiji arapskog jezika. Tako ćemo i kod derivata trilitera naći mnogobrojne morfeme sa po 4, 5, pa i više dodatnih suglasnika u svome sastavu, samo što, naravno, treba razdvajati u njima radikale od tih novih elemenata. Isti je slučaj i s kvadriliterama, pa ćemo se sada približe osvrnuti na njihovu strukturu i upoznati s načinima njihova stvaranja u slučaju kada su njihovi korijeni izvedeni od jednostavnijih korijena na neki od raznih načina tvorbe novih oblika uopće.

5. Između ostalih, vidjeti, npr.: A. *Grammar of the Arabic language, translated from the German of Caspari*. . . by W. Wright. . . Third edition, Cambridge 1955, Volume I, str. 48–49, §68–72; *Grammaire de l'arabe classique*, par R. Blachère. . . , Troisième édition. . . Paris 1952, str. 75–76; N. V. Jušmanov, *Grammatika literaturnogo arabskogo jazyka*, Leningrad 1928, str. 55–56; *Gramatika arapskog jezika*, Napisali Dr. Š. Sikirić, M. Pašić i M. Handžić, Sarajevo 1936, I dio, str. 117–120.

i to na njenim raznim mjestima, naime: a) ispred prvog radikala (prefigiranje); b) umetanju iza prvog ili drugog radikala (infigiranje) i c) dodavanju iza trećeg radikala trilitere (sufigiranje) određenih raznih suglasnika.

NASTAJANJE KVADRILITERA

Istakli smo da postoje prvobitne, neizvedene kvadrilitere, naravno, ukoliko se dosadašnjom njihovom analizom nije mogao ustanoviti neki način njihova izvođenja iz prostijih oblika, nego se smatra da one potječu iz davne prošlosti jezičkog razvitka. Na takvim »zdravim« korijenima tj. onim koji imaju različite radikale, i od kojih nijedan nije naknadno dodat prvobitno prostijem korijenu, nećemo se zadržavati. Jedino, s fonetskog stanovišta treba istaknuti ono što navodi, npr., Jušmanov,⁶⁾ o određenoj međusobnoj netrpeljivosti (inkompatibilitetu) radikala u korijenima uopće, što smo i mi u radu o triliterama opširno razmatrali,⁷⁾ to će, dakle, u općim crtama, važiti i za plurilitere. Zbog ograničenosti obima rada nemoguće je ovdje ulaziti u tu pojavu, iako je u vezi i s ovdje razmatranim korijenima.

NAČIN TVORBE KVADRILITERA

Da pređemo sada na razne načine obrazovanja kvadrilitera iz drugih oblika. To bi bilo slijedećih sedam: 1) ponavljanje (reduplikacija) bilitera; 2) afiksacija jednog radikala trilitere; 3) reduplikacija trećeg radikala trilitere; 4) denominativna tvorba; 5) obrazovanje (kontaminacija) iz elemenata raznih sintagmi; 6) premetanje (metateza) radikala i 7) međusobna zamjena radikala.⁸⁾

Pogledajmo pobliže pojedinačno te načine gornjim redom.

Reduplikacija bilitera

1. Mnogi korijeni od po dva radikala (bilitere), koji najviše označavaju glasove (uzvike) i kretanje (tzv. onomatopeje),⁹⁾ svojim jednostavnim ponavljanjem mogu obrazovati novi korijen od četiri radikala (kvadriliteru), kao što je u primjerima:

ذَهَلَةٌ (skupljati - deve), زَلْزَلٌ (tresti), غَرَّغَرَ (gargarati), فَرَفَرَ (mahati), كَبَّكَبَتْ (prevrtati), هَاهَا (dozivati - deve na hranjenje), وَشَوَسَ (došaptavati), itd.

Afiksacija

Drugi način sastoji se u dodavanju (afigiranju) triliteri još jednog radikala,

6. Vidi kod njega, op. cit., str. 21.

7. Vidjeti: T. Muftić, op. cit., str. 524–532 ili u Zaključku toga rada, str. 538–539.

8. Načine navedene ovdje pod br. 1–2 i 4–5 ukratko izlažu: Caspari-Wright, op. cit., Vol. I, str. 47–48, & 67; Blachère, ... op. cit., str. 74–75, Jušmanov, op. cit., str. 54–56,

9. Mnoge takve primjere, kako glagolske tako i imenske, pogledati u radu: »Zurufe an Tiere im Arabischen«, von Friedrich Schulthess, Berlin 1912, naročito na str. 15–18 (za imena životinja) te str. 57–80 (za razne glagole, i dr., izvedene iz biliterainih uzvika).

Navešćemo poneki primjer za sva ta tri slučaja tvorbe afiksacijom, odvojeno, gornjim redom:

a) *Prefigiranje prvog radikala*

Kod čisto glagolskih oblika javlja se izuzetno. Tako Blachère smatra da su od 4. vrste trilitere promjenom prefiksa u perfektu u سَ odnosno شَ nastale kvadrilitere:¹⁰⁾

(لقى < ألقى < سَلَّى : سَ = baciti (na zemlju);
(قلب < أقلب < شَقَلَب : شَ = prevrnuti (na zemlju).

Drukčiji su slijedeći slučajevi:

(نيس < سَبَسَ : سَ = izmaći (iz rata); (رمس < نَرَمَسَ = kočoperiti se, (رفل < نَزَفَلَ : تَ = žuriti; (لقم < هَلَقَمَ : هَ = progutati; (رنا < يَرُونَا : يَ = okniti, i dr.

b) *Infigiranje drugog ili trećeg radikala*

د (2. radikal): (خمش < خَرَمَشَ = ogrebat,
(فقع < فَرَقَعَ = prstima pucketati.

Po Blachèru, izgleda da su ovi glagoli, ustvari, nastali disimilacijom 2. udvojenog radikala trilitera, naime od خَمَشَ odnosno فَعَعَ

Dalji primjeri: (خطم < خَرَطَمَ = udariti po nosu;

(قصب < قَوَّصَبَ = prorezati; (قمش < قَرَمَشَ te metateza od toga: قَرَمَشَ = skupiti.

ح (2. radikal): (بشر < بَشَّرَ = razbacati, (بشق < بَشَّقَ = izbijati; (صفر < صَفَّرَ = raspršiti;

ع (3. radikal): (بذر < بَدَّرَ = rasuti se; (جمر < جَمَّرَ = skupiti se; (قشر < إِقَشَّرَ = naježiti se.

ل (2. radikal): (زعب < إِزْلَعَبَ = biti uzburkan; (زقم < زَلَقَمَ = progutati;

ل (3. radikal): (زحف < زَحَلَفَ = valjati; (دحم < دَحَلَمَ = baciti (u ponor, bunar);

م (2. radikal): (فعل < فَعَلَلَ = propupati;

م (3. radikal): (جلط < جَلَمَطَ = obrijati (glavu); (طرح < طَرَمَحَ = visoko sa-

زidati; (سبل < سَبَّلَ = spustiti;

ن (3. radikal): (قلس < قَلَسَ = staviti kapu;

10. Vidi kod njega, op. cit., str. 75, točka IV – Inače za sve vidove afiksacije mnoge primjere daje 'Abdu-l-Raḥmān Ġalālu-l-dīn Al-Suyūfī (umro 911/1505), u svom djelu: *Al-Muḥ-hiru fī 'ulūmi-l-lugati wa anwā'i-hā*, Miṣr 1325/1909, II dio, u odlomku o 'al-muzīdu mina l-tulāḡi, str. 6–28.

= katranisati, i sl.

° (2. radikal): ذَهَبَ (< دبل) = uzeti veliki (zalogaj):

فَهَصَلَ (< فصل) = slomiti, razbiti;

° (3. radikal): اِدْلَمَ (< دلم) = biti mračan;

اِسْجَهَرَ (< سجر) = grijati; اِكْفَهَرَ (< كفر) = namrštititi se;

(2. radikal): حَوَّلَ (< حقل) = sitno koračati;

صَوَّمَ (< صمع) = sabrati; podići;

(3. radikal): جَهَرَ (< جهر) = početi otvoreno (govoriti);

رَحَلَ (< رحل) = natjerati na povlačenje;

هَرَ (< هرل) = brzati, žuriti;

ي (2. radikal): سَطَرَ (< سطر) = zavladatai;

هِنَمَ (< هنم) = mrmljati; prikrivati,

ي (3. radikal): ظَرَمَ (< طوم) = biti pokvarena (voda), i dr.

c) *Sufigiranje suglasnika:*

ر: اِسْبَطَرَ (< سبط) = pružiti se, leći na stranu;

اِسْمَخَرَ (< شمخ) = biti ohol; اِسْخَبَرَ (< سخب) = obmanuti;

اِعْرَطَ (< عرط) = odvojiti se od plemena; ل: اِسْمَعَلَ (< شمع) = razići se;

اِهْدَمَلَ (< هدم) = po derati; م: اِسْتَهَشَرَ (< نهش) = ostarjeti;

اِحْتَمَلَ (< حتم) = zaklati; ن: اِسْتَهَمَمَ (< تدهم) = na srnuti na;

اِحْتَمَلَ (< حلق) = zaklati; ي: اِسْتَجَبَى (< جمع) = oboriti;

اِحْتَمَلَ (< قلس) = obući (nekome) kapu, i dr.

Reduplikacija trećeg radikala trilitere

Ponavljanjem posljednjeg radikala trilitere dobije se četvrti radikal kvadrilitere te se tako može obrazovati glagol, i dr., npr. اِسْمَلَلَ (< شمل) = brzati. Nekada se može uzeti da je ovakav glagol izveden denominativno iz imeniče koja ima udvojen treći radikal, kao što je: اِحْتَمَلَ (< حلب) = obući nekome ogrtač (a Sibawaih ga je stavio " ovu kategoriju kod paradigme glagola I vrste kvadrilitera tj. اِفْعَلَلَ).¹¹

Denominativna tvorba kvadrilitera

To je izvođenje glagolskih oblika (obično I ili II vrsta) iz imenica od tri (i više suglasnika), a često od takvih stranog porijekla.

Ovdje možemo razlikovati dva slučaja:

a) obrazovanje od jednostavnih imenica (arapskih i stranih), npr.:

اِسْلَطَنَ (< سلطان) = učiniti vladarom; اِفْتَلَسَ (< فيلسوف) = biti potkivač ili veterinar,

اِبْتَطَرَ (< يتطار) = postati učenik, اِفْتَلَمَدَ (< تلميذ) = filozofirati, اِفْقَطَرَ (< قطران)

11. Sibawaih, op. cit., II, str. 334.

b) Glagoli se mogu tvoriti od imenica s prefiksom m-, izvedenih iz trilitera, npr.: *مَذْهَبٌ* < *تَمَذَّهَبَ* (ذهب) = Slijediti neku sektu i sl.:

مِسْمَارٌ < *مَسَمَرَ* (سمر) = zakovati čavao; *مِنْطَقَةٌ* < *تَمَنَّقَطَ* (نطق) = opasati se;

مِسْكِينٌ < *تَمَسَّكَنَ* (سكن) = poniziti se; *مُسْلِمٌ* < *تَمَسَّلَمَ* (سلم) = preći na islam i sl.

Promjenom prefiksa *أ* *ع* od pridjeva *أَصْفَرٌ*¹²⁾
= žut, nastao je glagol: *عَضَفَرَ* = žuto obojiti.

I u novije vrijeme obrazuju se slični oblici, kao što je u primjerima:

أَقْلِمٌ < *أَقْلِمَ* (أقلم) = aklimatizirati; *أَمْرِيكَا* < *تَأَمَّرَكَ* (أمريكاً) = amerikanizirati se;

تَفْرَنْسَا < *تَفَرَّنَسَ* (فرنساً) pofrancuziti (se), francizirati (se); *تَلْفُونٌ* < *تَلْفَنَ* (تلفون) = telefonirati, i dr.

Obrazovanje kvadrilitera postupkom »naht«¹³⁾

(kontaminacijom iz elemenata raznih sintagmi)

Ovo je još od klasičnog razvoja arapske gramatike poznat način tvorbe imena i glagola koji su neki gramatičari smatrali pravilnim, a drugi su to osporavali i nisu preporučivali takav postupak stvaranja novih riječi. Naime, radi se o tome da se iz izraza (sintagme) od dvije i više riječi izdvoje po četiri karakteristična suglasnika pa se onda spoje (kontaminiraju) u novu kvadriliteru, od koje se obrazuje ili glagol (I ili II vrste), ili pak neka imenica ili pridjev. Ovdje ćemo, naravno, dati primjere samo za tvorbu takvih glagola.

Tako se, npr., tvore:

حَمْدًا = /reći: *أَلْحَمْدُ لِلَّهِ* = Hvala Bogu;/; *تَحَضَّرَمَ* /izvoditi svoje porijeklo iz

(*حَضَرَ تَبَوُّؤُتُ*) Hadramevt/;

حَتَمًا = (reći: *حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ*) = Idi na spas!/
طَلَبْتُ = /reći: *اطَّلَأْتُ بَقَاءَكَ*) = Bog te dugo poživio!/, i mnogi slični

ovim.

Rijetki su primjeri ovakve tvorbe glagola u novijem jeziku, kao, npr.:

قَسَمَ الْحَرَمَ (قاس الحرمة) = mjeriti temperaturu, i sl.

Premetanje (metateza = (*الْقَلْبُ* radikala¹⁴⁾)

To je slučaj kad pojedini radikali promijene svoja mjesta u korijenu (ili pojedinoj riječi) pa tako nastane novi korijen (ili riječ). Ova pojava često se javlja kod trilitera, ali je nalazimo i kod plurilitera. Mnogobrojne

12. Vidi studiju: »Beiträge zur Erklärung der mehrlautigen Bildungen im Arabischen« von Siegmund Fraenkel, Leiden 1878, str. 3.

13. O ovome vidjeti, npr., poglavlje koje je posvećeno kod Al-Suyūfiya, op. cit., I, str. 482-485; ili knjigu: »Min asrāri-l-lugati«, od Ibrāhima Anīsa, II izdanje, Al-Qāhira 1958, str. 70-78, i dr.

14. O ovoj pojavi vidi 33. poglavlje kod Al-Suyūfiya, op. cit., I, str. 476-481; kod Anīsa, ima poglavlje o ovoj i idućoj pojavi (tj. al-ibdāl), op. cit., str. 52-69.

primjere za oboje daje Al-Suyūfī u poglavlju o premetanju (radikala). Evo nekoliko njegovih primjera za glagole – kvadrilitere:

(هَنْجَهَج = هَجَّهَج = vičući poplašiti; كَبَّكَت = كَبَّكَت = nabacati jedno na drugo; كَغَبَّر = كَغَبَّر = udariti (sabljom); تَقْرَطَب = تَقْرَطَب = pāsti; طَرَمَش = طَرَمَش = smračiti se (noć); اِضْحَمَل = اِضْحَمَل = proći, nestati, izgubiti se, i dr.

Međusobna zamjena (الإبدال) radikala¹⁵⁾

Tu se radi o tome da se neki radikali u određenim korijenima (ili samo pojedinim riječima) mogu međusobno zamijeniti, što je naročito slučaj kod akustičko-fiziološki srodnih suglasnika, ali i kod različitih u tom pogledu. Evo nekoliko primjera tih zamjena kod glagola sa četiri radikala (po Al-Suyūfīju): تَلَعَدَم = تَلَعَدَم = zastajati (čitajući); بَعَثَر = بَعَثَر = razbacati; هَفَهَق = هَفَهَق = silovito koračati; عَرَطَس = عَرَطَس = odvojiti se od svojih; اِطْمَأَنَّ = اِطْمَأَنَّ = smiriti se; تَفَهَّق = تَفَهَّق = biti opširan u /govoru/; ظَخْرَب = ظَخْرَب = naliti, napuniti, i dr.

B – IMENSKI OBLICI

Pored spomenutih deverbalnih nominalnih formi (infinitiva i participa) postoje još mnogi imenski oblici (imenice i pridjevi) izvedeni iz ovih korijena koji su sa svoje strane obrazovani na iste načine kao i glagolski korijeni, pa zato nema potrebe da se ponovo razmatraju ti načini tvorbe i kod imenskih korijena. Ovdje ćemo se zato osvrnuti na neke važnije nominalne morfeme kvadrilitera idući redom korištenim kod glagolskih korijenova dajući poneki karakterističan primjer za ove oblike.

Od biliteralnog korijena imamo jednostavne ili izvedene oblike, kao što su; npr.: فَلَاد = pustinja, حُلُحْد = cvrčak; سِنْسِم = sezam; خَلْخَال = grivna (na nozi); تَرْتُور = grlica; جَرَجِر (جَرَجِر) = potočarka, rikula; شَعَشَعَان = dug, visok, itd.

Već Sibawaih navodi pet prostih oblika (koji se međusobno razlikuju samo po svom vokalizmu), a koji mogu služiti i za imenice i za pridjeve. Evo primjera za te oblike:¹⁶⁾

1. عَثِير (فَعْلَل) = ambra, سَلْهَب = dugačak;
2. بُرُون (فُعْلَل) = kandža, جُرْشُع = krupan;
3. زَبْرَج (فَعْلَل) = ukras; خِرْمَل = stara (deva);
4. قَلَم (فَعْلَل) = starac; هَجْرَع = glup;
5. فُطْحَل (فَعْلَل) = bujica, poplava; هَزْبَر = krupan;

15. Mnogobrojne primjere (i za glagole i za imena) naći ćemo u 32. poglavlju posvećenom samo ovoj pojavi (al-ibdāl) kod Al-Suyūfīja, op. cit., I, str. 460–475.

16. Ove i druge njegove primjere pogledati kod njega, op. cit., II, str. 335.

= krupan, debeo, jak, čvrst; lav, i dr.

Za (6) oblik (فَعْلِل) veli da ovdje spada samo u slučaju kad je izveden iz oblika (فَعَالِل) istoga značenja, npr. (عَجَابِلُ) = gusto (mlijeko); (عَلَابِلُ) = debeo, itd.

Međutim, po našem shvatanju neki njegovi primjeri nisu prvobitne kvadrilitere nego su na razne načine izvedene trilitere, kao što su: (حَقْلُ) = oronuli starac; (جَدَلُ) = potok, spisak; (رَعَشُنُ) = drhtav, plašljiv; (شَجَعُمُ) = lav; (عَسَلُ) = brza deva; (مَهْدُ) = Mehded (ime žene); (دُخْلُ) = misao, namjera, duša; (قَدُمُ) = plašljiv, zao, nepoznat; (عَثِيرُ) = zemlja, prašina, trag; (يَدَبُ) = starac, gorostas; ogroman, i dr.

Afiksacija kod imena

Mnoge kvadrilitere, na spomenute razne načine tvorbe, nastale su iz trilitera. Takve primere za nominalne forme (pored navedenih verbalnih) nalazimo, i kod Fraenkela,¹⁷ pa ćemo ovdje dati i neke njegove primjere za razne afikse koji u ovom slučaju postaju jednim od radikala kvadrilitera:

a) Prefiksi:

(صَفْرُ) = vrabac; (ظَلْمُ) = mračan;
(بَلَعُ) = proždrljiv; (زَلِجُ) = brz (noj, vuk);

b) Infiksi

(ضَرْغَامَةُ) = lav; (قُرْصُوفُ) = oštar;
(صَقْبُ) = dugačak; (جَلَدُ) = tvrd;
(جُدُ) = stijena; (زَقْمُ) = grlo;
(دَلِصُ) = sjajan; (زَلِقُ) = koji prerano ejakulira;
(بَصَلُ) = debeo; (زَلِقُ) = debeo;
(دَلْمُ) = mračan; (مُكْمَهْرُ) = amršten i (سَجْرُ) = bijel.

Tri posljednja njegova primjera tako se vidi, glagolski su pridjevi izvedeni iz odgovarajućih glagola (odn. kvadrilitera).

17. Ove i slične slučajeve navodi on u spomenutom radu na str. 1–38.

Mnogobrojne slične slučajeve ima i Al-Suyūfī,¹⁸⁾ pa ćemo, primjera radi, navesti neke njegove oblike izvedene iz trilitera sufigiranjem suglasnika l, m, n, koji tako postaju četvrtim radikalom kvadriliterne. Evo tih primjera (između ostalih):

عَبْدَل = rob; نَهَشَل = vuk, jastreb, soko; فَحَجَل = razmaknutih nogu; هَدَمَل = poderan, star; إِشَم = sin; حِضَم = more, darežljiv; جُلْهَم = usamljen brijeg, زُرْمَل = tamnoplav, zmija; بَلْعَن = rječit; ضَيْفَن = nezvan gost: عَلَجَن = jedra deva, bestidna žena; فِرْسَن = papak; يَظَرَن = koji hoće sve da vidi, itd.

Geminacija kod imena

Sībawaih je izdvojio paradigme kvadriliterne s nekim geminiranim radikalom. To je devet slijedećih oblika:¹⁹⁾

1. عَيْكَد (فَعَل) = snažan; هَيْكَس = jak, krupan;
2. دُئِلِص (فُعِلِل) = blistav; هُمَقِيع = blesav;
3. دُبَيْخَس (فُعَلَل) = velik; شُمَمُخَر = ohol; krupan;
4. هَمَرِش (فَعَلِل) = starica; mliječna deva;
5. عَدَبَس (فَعَلِل) = čvrst, jak, debeo, prgav; عَظَمَش = okrutan lav;
6. زُمُرْد (فُعَلَل) = smaragd; صُفْرَق = hladetina, paluze;
7. سَبَهَلَل (فَعَلَل) = besposlen, ravnodušan; قَصَعَدَد = kratak, nizak
8. عِرْبَد (فُعَلَل) = mužjak otrovnice; قِرْشَب = lav, star, proždrljiv, krupan, visok, zao, opak;
9. فُسْحَب (فُعَلَل) = velik, ogroman, فُسْقَب = krupan

Pod paradigmom 7 (فَعَلَل) navedeni primjeri قَصَعَدَد i سَبَهَلَل nastali su ponavljanjem četvrtog radikala kvadriliterne te spadaju u grupu izvedenih kvinkviliterne, o kojoj će uskoro biti riječi.

Neki Sībawaihovi primjeri deriviranih kvinkviliterne²⁰⁾ zapravo su kvadriliterne na razne načine izvedene iz trilitera. Jedne su nastale raznim afiksima, kao što je u primjerima: (دَسَرَ) دُؤَاسِر (فُعَالِل) = velik, jak;

(عَدَط) عَدَطُوط (فُعَلُول) = koji prijevremeno ejakulira, i dr.

Drugi su opet proširene trilitere, kao:

18. Vidi kod njega, op. cit., II i to za -m: str. 257–259, za -l: str. 259 i za -n: str. 259–260. Primjere za sufigiranje na trilitere daje i Fraenkel, op. cit., i to za -m: str. 39–46, a za -l: str. 47–49.

19. Vidjeti kod njega, op. cit., II, str. 339–340.

20. Ovdje citirane i druge njegove primjere vidjeti kod njega, op. cit., II, str. 336–339.

(فُعْلَى) = (صنْف <) صُنْفَى (nepoznatog značenja!)
 (فِعْلَى) = (صَفَق <) صِفْقَى = pljeskanje, rukovanje, i sl.

Pored toga, neke Sibawaihove primjere imenica i pridjeva u obliku kvadrilitera, a koje su po njemu prešle u kvinkvilitere, po našem mišljenju treba smatrati jednostavnim kvadriliterama. Tu se naime, ne radi o dodavanju petog radikala (ي، و، ا) nego o dugim vokalima ā, ū, ī (iako se oni u pismu označavaju tim suglasničkim slovima). Takve su paradigme (redom kako su kod njega navedene):
 قَرْبُوسُ: (فُعْلُول) = grozd; عُثْقُودُ: (فُعْلُول) = obluk, unjkaš; كَيْدِيرُ: (فِعْلِيل) = debeo magarac; بُرَائِلُ: (فُعَالِيل) = (pijetlovo) vratno perje; كُنَابِيلُ: (فُعَالِيل) = Kunabil (ime mjesta);
 قُرْنَسُ: (فُعْلَال) = izbočina, presslica; حِمْلَاقُ: (فِعْلَال) = unutarnja strana vjeđa; طِرْمَاحُ: (فِعْلَال) = dug, visok, čuven, i dr.

Kontaminacija kod imena

Postupkom نَحْت pored glagola i njihovih derivata, u ranije doba tvorili su se i neki drugi imenski oblici, a naročito tzv. اِلْاِسْمُ الْمُنْسُوْبُ i to iz imena ljudi, plemena, i dr., kao što je u primjerima: عَبْدُ اللّٰهِي (<) عَبْدَلِيّ = abdelijski, عَبْدُ شَمْسِي (<) عَبْدُ شَمْسِي = abšemijski; تَيْمُ الْاَلَاتِي (<) تَيْمَلِيّ = tejmelijski, عَبْدُ قَيْسِي (<) عَبْدُ قَيْسِي = abkasijski, حَضْرَمَوْتُ (<) حَضْرَمِيّ = hadremijski, i sl.²¹⁾

U novije vrijeme, međutim, kako ističe V. Monteil, ovaj način tvorbe uopće igra samo epizodnu ulogu.²²⁾ Malo je ovakvih riječi ušlo u širu upotrebu. Evo ih nekoliko (u vezi s našom temom):
 بَرْمَانِيّ (< بَرْمَانِيّ + مَاء) = vodozemac, رَأْسُ مَال (<) رَشْمَال = kapital, مَا جَرِيّ (< مَا جَرِيّات) = događaji;

مَآوَرَانِيّ (< مَآوَرَانِيّ) = metafizički; يَانَصِيْب (< يَانَصِيْب) = lutrija, i dr.

Ima slučajeva ovakve tvorbe od stranih elemenata, npr. elektromagnet = كَهْرَبَاءُ + مَغْنَطِيْس (< كَهْرَبَاءُ) , ili hibridnih tvorevina tj. s arapskim i stranim elementima, npr. كَهْرَبَاءُ + حَرَارَةٌ (< كَهْرَبَاءُ) = elektrotermički, i sl.

Kao što je poznato, arapski jezik nije sklon ovoj vrsti tvorbe riječi, niti njoj sličnim (kao što je kompozicija), nego se služi raznim jezičkim sredstvima za to, na primjer aneksijom (اِلْاِصْفَاةُ) i drugim, ali to ne spada u temu ovoga rada.

21. Pored primjera kod Al-Suyūfiya i Anisa, navedenih s glagolima, za ovakve slučajeve pogledati takođe kod Caspari-Wrighta, op. cit. I, str. 160–162, §264.

22. O nahtu i kompoziciji u savremenom arapskom jeziku vidjeti u poglavlju koje je tome posvetio, na str. 131–135, u djelu *L'arabe moderne*, Paris 1960.

*Premetanje radikala kod imena*²³⁾

To je ista pojava kao i kod glagola, pa ćemo ovdje dati samo nekoliko primjera za imenice i pridjeve između onih koje daje Al-Suyūfī u spomenutom poglavlju o ovoj pojavi uopće. Evo tih primjera: سَبَسَب = تَسَبَس = pustinja; ضَمِرِر = ضَمِرِر = stara (deva); عَوَبَط = عَوَبَط = nesreća; طَمَاجِر = طَمَاجِر = trbušast; صُغْرُوب = صُغْرُوب = koji ima malu glavu; كُرُؤَس = كُرُؤَس = pa-muk, شُرُؤُغ = شُرُؤُغ = žabica, غَسَطَط = غَسَطَط = zbrkan govor, i dr.

Zamjena radikala kod imena

Isti je slučaj kod imenskih oblika kao što smo to vidjeli kod glagola, pa ćemo i ovdje samo dati nekoliko primjera za razne zamjene radikala međusobno između drugih mnogobrojnih primjera koje daje Al-Suyūfī za ovu pojavu u arapskom jeziku općenito. Evo sad nekoliko različitih slučajeva:

غَيْهَم = غَيْهَم = tmina; سَبَيْدَى = سَبَيْدَى = leopard; حَفَيْسَأ = حَفَيْسَأ = trbušast; عَفْصَاح = عَفْصَاح = debeo, punačak; سَيْهُوك = سَيْهُوك = žestok (vjetar); فَوُهَد = فَوُهَد = debeo; صَمَلَق = صَمَلَق = neplodna (zemlja); عِلْوَص = عِلْوَص = trbobolja, kolik; هَوْدَج = هَوْدَج = nosiljka; طِرْ يَاق = طِرْ يَاق = protuotrov, i dr.

KVINKVILITERE

OSNOVNE FORME

Kao što se vidjelo, to su relativno vrlo rijetki korijeni (185 prema 2516 kvadrilitera u Lisānu-l-'Arab) i u samom klasičnom jeziku, pa ih novija gramatička djela skoro sasvim zanemaruju. Ni morfologija im ne obiluje raznovrsnim paradigmama, a postoje samo imenski oblici (imenice i pridjevi), jer se od ovih korijena ne izvode nikakvi glagoli.

Sam Sībawaih, ukratko ih obrađujući, od neizvedenih, prostih paradigmi navodi samo četiri. Međutim, od njegovih pet proširenih paradigmi (مَا لَحِقَتْهُ أَلْرَّ يَادَةٌ) takvom, po našem mišljenju, možemo smatrati samo njegovu petu paradigmu فَعَلَلَى, sa sufiksom -an, dok ostale sadrže »proširenje« u formi dugog ī odnosno ū, gdje je smatrao te duge vokale kao suglasnike y odnosno w (kako se javljaju u pismu), pa ih je uzeo kao proširenje kvinkvilitere, što su po nama zapravo neizvedene paradigme.

23. Za pojave qalb i ibdāl kod nominalnih oblika pogledati spomenuta poglavlja u vezi s njima (uz primjere za glagole) kod Al-Suyūfīya i Anīsa, i dr.

Evo njegovih paradigmi s primjerima za neizvedene oblike kvinkvilitera (بِتَاتِ الْخَمْسَةِ)²⁴, naime:

1. (فَعْلَل) : سَفْرَجَل = dunja, فَرْزَدَق = hljeb, tijesto زَبْرَجَد = krizolit; شَمْرَدَل = dug, visok, هَمْرَجَل = brz (konj);
2. (فَعْلَلِل) : جَحْمَرَش = starica; قَهَيْلِس = krupna žena;
3. (فَعْلَل) : حُبَيْتِن = lav; krupan; فُدْغَيْل = krupan;
4. (فَعْلَل) : حَبْتَبَر = žestina, tvrdina; جِرْدَحَل = debeo, krupan; dolina, (riječno) korito, itd.

Međutim, neki njegovi ovdje navedeni primjeri ne bi se mogli smatrati prvobitnim, neizvedenim kvinkviliterama. Naime, neki su od njih proširene trilitere, kao što su, npr.: حَبْرَبَر (حبر) = mladunče droplje; صَمَحَمَح (صم) = snažan i jedar, omalen; إِزْرَب (رزب) = kratak, zdepast, krupan, i dr.

Neki primjeri su proširene kvadrilitere, kao što su: جَحْمَدَل (حمدل) = tvrd, jak; جَحْمَفَل (حافل) = debelih usana; قَفْعَدَد (قعد) = kratak, nizak; هَمْرَش = starica; قَرْشَب = lav; krupan, proždrljiv, star, i dr.

IZVEDENE FORME

Sibawaih navodi brojne (47) oblike iz kvadrilitera izvedenih kvinkvilitera (osim glagola, ili kako on kaže: مَا لِحَقَّتْهُ الرُّوَانِدُ مِنْ بِتَاتِ الْأُزْبَعَةِ غَيْرِ الْفِعْلِ). Govoreći o kvadriliterama, mi smo neke od tih oblika označili kao proširene trilitere (فِعْلِي فَعْلِي), te pojedine primjere kod njega navedene pod oblicima:

فِعْلُولُ i فَعْلُولُ dok smo osam od tih formi smatrali kvadriliterama (s dugim vokalima (ā, ū, ī), a to su bili: فَعْلُولُ, فَعْلُولُ, فَعْلِيلُ, فَعْلَالُ, فَعْلَالِلُ, فَعْلَالُ, فَعْلَالُ, فَعْلَالُ i فَعْلَالُ pa ih ovdje nećemo ponovo spominjati.

Evo, pak, ostalih od tih njegovih iz kvadrilitera izvedenih kvinkvilitera, na razne načine tvorbe, a koji se mogu razabrati iz samih paradigmi, pa ih ovdje nećemo pojedinačno i posebno objašnjavati. To su slijedeće paradigme, idući redom kako su navedeni u ovom Sibawaihovom poglavlju:

(حَبْرَك) (حبرك) = besputna pješčara, velika nesreća

(عَشْرَن) (عشزن) = težak, jak, debeo;

(عَبْرَان) (عبران) = zlo, nesreća, teškoća;

(حَبْرَكْرِي) (حبركري) = nesreća, borba po svršetku rata;

(بَلْهَر) (بلهر) = prostran, širok;

(قَنْدَل) (قندل) = krupne glave, glavonja;

24. O tim oblicima vidi: Sibawaih, op. cit., II, str. 340–341; ili Al-Suyūṭī, op. cit., II, str. 33–34 ili oblici izvedeni iz kvadrilitera (al-ruba'iyu l-mazidu), str. 29–33.

25. Te forme vidjeti kod njega, op. cit., II, str. 341–342, ili kod Al-Suyūṭīya, op. cit., II, str. 34, ili oblike nastale proširenjem trilitera ili kvadrilitera, str. 35–36.

- عَلَطُوسُ (< علطس) = tovarni (tegleći) konj;
- بِرْدُونٌ (< بردن) = visok, gorostasan, živahna (brza) deva; (فَعْلُولٌ)
- قَمَحْدَوَةٌ (< قمحد) = ispuščenje iza uha; zatiljak; (فَعْلَوَةٌ)
- خَيْسُفُوجٌ (< خسفج) = sjemenje pamuka, trulo drvlje; (فَعْيُولٌ)
- عَنْكَبٌ (< عنكب) = pauk ili njegova ženka; (فَعْلَلُوتٌ)
- حَنْدَقٌ (< حندق) = djetelina; lotos; glupak; (فَعْلَلُولٌ)
- مَنْجَنٌ (< منجن) = kolo za natapanje; vrijeme; sudbina; (فَعْلَلُولٌ)
- سَمِيدِعٌ (< سميدع) = plemenit čovjek; plemić; junak; vuk; sablja; (فَعْيَلَلٌ)
- عَبْثٌ (< عبث) = zlo, nesreća, teškoća; (فَعْيَلُولَانٌ)
- غُرْتِيقٌ (< غرتيق) = zdral; ljepotan; nježna biljka; čeonu uvojak; (فُعْلَيْلٌ)
- سُلْحَفِيَّةٌ (< سلحف) = kornjača; (فَعْلَيْيَةٌ)
- عَثْرٌ (< عثر) = krupna deva; nesreća; hrabar; (فُعْلَيْلٌ)
- جُخَادِيٌّ (< جخدب) = krupan, debeo; skakavac; kotrljan; (فُعَالِيٌّ)
- جُخَادِيَّاءٌ (< فُعَالِيَّاءٌ)
- بِرْنَسٌ (< برنس) = ljudi, svijet, narod, čovjek; (فَعْلَلَاءٌ)
- جَلْعَبٌ (< جلعب) = zao, grub, plahovit; (فَعْلَى)
- جِحْبَرٌ (< جحبر) = krupan, debeo, trbušast; (فَعْيَلَالٌ)
- عَقْرَبَاءٌ (< عقرب) = ženka skorpion; (فَعْلَلَاءٌ)
- قُرْفَصَاءٌ (< قرفص) = sjedenje sa stegnima priljubljenim uz prsa i rukama obavijenim oko nogu; (فَعْلَلَاءٌ)
- طَرْمَسٌ (< طرمس) = pomrčina, prašina, tanak oblak; vrlo mračna /noć/; (فَعْلَلَاءٌ)
- هِنْدَبٌ (< هندب) = endivija, žučanica; (فَعْلَلَاءٌ)
- عُرْقُصَانٌ (< عرقص) = kokotac (vrsta djeteline); (فَعْلَلَانٌ)
- حِنْدَمٌ (< حندم) = skupina, pleme; (فَعْلَلَانٌ)
- زَعْفَرَانٌ (< زعفران) = šafran; (فَعْلَلَانٌ)
- قُرْتِيٌّ (< قرتن) = preljubnica; robinja; pjevačica; bludnica, mlada hijena; (فَعْلَلِيٌّ)
- هِنْدَبِيٌّ (< هندب) = endivija, žučanica; (فَعْلَلِيٌّ)
- هَرَبْدٌ (< هر بد) = ponosan hod, dostojanstveno (otmjeno) držanje; (فَعْلَلِيٌّ)
- سَبَطْرِيٌّ (< سبطر) = ponosan hod, kočoperenje; (فَعْلَى)

- (فُتْخِرَ < فَتْخِرُ): (فُتْخِرَ) = debeo i nježan, lijep, izvrstan;
 (كُنْهَلُ < كُنْهَلُ): (كُنْهَلُ) = ječam krupnoga klasa;
 (حَزَبِل < حَزَبِلُ): (حَزَبِلُ) = oronula starica; glupača; kunica; debelih usana;
 onizak, i dr.

Razmatrajući morfologiju arapskih plurilitera uopće (tj. i kod glagola i kod imena) ponajviše smo se poslužili paradigrama koje navodi Sībawaih. Kako ističe Al-Suyūfī, u poglavlju o imenskim oblicima (أُتْبِيَةُ الْأَسْمَاءِ)²⁶ uopće u arapskom jeziku (tj. izvedenih iz svih tipova korijena) da ih Sībawaih navodi 308, a da su ih mnogi filolozi kasnije dopunjavali, ali ih nije nijedan iscrpio. On od njih spominje Abū-Bakra b.-Sarrāga (koji je dodao 22 nova oblika), pa Abū-'Umara Al-Ġarmīya i Ibn-Ḥālawaiha, koji su dopunili gornju cifru malobrojnim primjerima. Najzad, Al-Suyūfī ističe da je on došao do broja od 1210 nominalnih formi na osnovu vlastitog prikupljanja iz raznih djela.

Ovim smo htjeli ukazati na mnoštvo tih imenskih oblika, od kojih priličan broj pripada pluriliterama, ali svakako znatno zaostaje za bogatstvom derivata iz samih trilitera. Detaljnijim ispitivanjem našao bi se, vjerojatno, još izvjestan broj takvih morfema, ali naš cilj nije bio da prikupimo sve postojeće, a najčešće rijetke i arhaične riječi, od kojih su mnoge smatrane takvim već u klasično doba razvoja arapskog jezika. Radom se nastojalo ukazati na najvažnije forme plurilitera tj. samih korijena (od 4. i 5. radikala) i njihovih derivata, te razne načine njihova nastajanja, što je do sada uglavnom i izloženo.

Pri kraju bismo se zadržali i na semantičkoj strani ovog dijela arapskog vokabulara ukazujući samo na neka važnija pitanja u vezi s njima koja još čekaju svoje prave odgovore.

OSVRT NA SEMANTIKU PLURILITERA

Nikakvo dublje zalaženje u problematiku semantičkog sastava naznačenog područja arapske leksike nije namjera ovoga rada. Međutim, s obzirom na nastanak morfološke strukture kakva je u radu prikazana kao i na razvoj i perspektivu oblika izvedenih iz promatranih korijena, te na pitanje njihovih značenja, potrebno je baciti pogled i na njihovu semantičku strukturu i međusobno njihovo djelovanje.

Upoređujući starije i novije stadije povijesti arapskog jezika na odgovarajućim tekstovima, pada u oči postepeno nestajanje mnogih, ili čak većeg dijela riječi od ovih složenih korijena iz žive upotrebe i njihova arhaizacija. Očito je prevladavanje trilitera odnosno iz njih izvedenih formi, iako su jedno vrijeme iz njih stvarani novi, složeniji oblici upravo iz domena promatranih plurilitera i njihovih derivata. Pored raznih drugih jezičkih i ostalih faktora na djelu pri promjenama u jeziku, ovdje bismo istakli sistemski faktor koji djeluje

26. Vidi: Al-Suyūfī, op. cit., II, str. 4.

u smislu izjednačavanja i uproštavanja formi. Uz taj faktor fonetsko-morfološke naravi dolazi i semantički faktor koji također djeluje na sudbine kako pojedinačnih riječi tako i čitavih njihovih paradigmi.

To djelovanje može biti pozitivno ili negativno u vezi s nastajanjem ili gubljenjem jezičkih formi i s njima povezanih značenja. Sve to zavisi od sadržaja postojećeg vokabulara, njegova obima i prilagodjenosti potrebama stvarnoga života. Ovaj dio arapskog vokabulara u svoje vrijeme odgovarao je tim potrebama i bio u živoj upotrebi, ali je ipak i tada daleko zaostajao za fondom leksike proizašle iz trilitera. Od početka postojanja paralelnih, po funkciji sličnih formi između njih je trajala borba za prevlast. Dugački, neobični i često za izgovor teški pluriliteralni oblici morali su prepuštati svoje mjesto onim kraćim, uobičajenijim i za izgovor podesnijim formama trilitera. To je bio samo jedan od razloga nestajanja onih složenijih iz plurilitera izvedenih morfema.

Međutim, i na semantičkom planu, tj. kod značenja pojedinih riječi, i većih jezičkih jedinica, dolazilo je do različitih njihovih međuodnosa i uzajamnog djelovanja tj. javljale su se razne semantičke pojave, kao što su: sinonimija, polisemija, antonimija, pa sužavanje i proširivanje, pojačavanje i slabljenje, poboljšavanje i pogoršavanje značenja, i druge.²⁷⁾ Obratimo sad pažnju, primjera radi, na prve tri pojave u domenu plurilitera zbog njihovog posebnog značaja i uloge pri izazivanju raznih važnih promjena na području vokabulara. U arapskom jeziku one se kao i kod trilitera, javljaju u većoj ili manjoj mjeri i kod plurilitera. Evo sad samo po jedan primjer za svaku od njih.

Tako za pojam »smrknuti se, biti mračna« (noć) imamo slijedeće sinonime: إِكْفَهْرٌ، طَرْقَسٌ، إِذْلَهْمٌ، إِذْلَمَسَ، دَعْلَجٌ، دَحْمَسَ، دَجْدَجٌ، حُدَسَ، إِذْلَهْمٌ i dr.

Za polisemne riječi od ovih korijena neka posluži riječ: فُرْفُورٌ u svojim raznolikim značenjima, naime: lav, debeo dromedar; tele divlje krave (antilope); jare; jagne; ptičica; leptir; moljac; prekrupa od rogača, i dr.

Za pojavu antonimnih značenja evo dvije grupe riječi (sinonima) koje označavaju dva međusobno suprotna pojma (odnoseći se na čovjeka), a to su: visok (visokog rasta) i nizak (niskog rasta) po rastućem intenzitetu u oba slučaja:²⁸⁾

visok:	nizak:
سَوْدَبٌ، سَوَقَبٌ، عَشَّطٌ	دَحْدَاحٌ، حَنْبَلٌ، حَزَنْبَلٌ
عَشَّطٌ، سَعْلَعٌ، عَنَطَنَطٌ	حَنْزَابٌ، كَهْمَسٌ، بُحْتَرٌ، حَبْتَرٌ
سَقَطَطَرِيٌّ، شُعْمُومٌ، عَظْبُولٌ	حَنْتَارٌ، حَنْدَلٌ، حَنْزَقْرَةٌ

27. O tim semantičkim pojavama i promjenama pogledati u djelu: T. Muftić, *Infinitivi trilitera u arapskom jeziku*, u poglavljima o semasiologiji (s osvrtom na neka druga djela o tome), Sarajevo 1966, str. 89–121.

28. Ove nazive naći u djelu: *Kiābu-fiqhi-l-lugati*, od Abū Maṣūra b. Ismā'ila Al-Ta'ālibīya Al-Naisābūriya, Bairūt 1885, str. 29–30.

Uz ove nešto bizarne forme vezala su se, dakle, razna značenja međusobno manje-više identična, ili, pak, znatno različita, pa onda i potpuno oprečna jedna drugom. Uz to treba imati na umu da su za sva ova značenja već onda uporedo postojale i riječi izvedene iz trilitera. I šta se tada događalo, a sličan proces traje sve do dana današnjega?! Spomenute tri pojave, kao i sve druge kako jezičke tako i vanjezičke naravi, djeluju u raznom pogledu na promjene u strukturi leksike, pa često i u sasvim suprotnom smislu međusobno. Tako, npr., sinonimija i polisemija umnogom djeluju oprečno jedna drugoj. Prva traži sve nove i nove riječi za jedno te isto značenje, a druga okuplja, pak, sve više raznih značenja uz samo jednu pojedinu riječ, te djeluje u pravcu desinonimizacije. Slično je i s drugim mnogobrojnim faktorima aktivnim u životu jezika uopće, a posebno u području njegova vokabulara. Jedni potiču na stvaranje novih riječi, a drugi mnoge od njih potiskuju iz žive upotrebe, jer tako traže potrebe života. Tako i trilitere sa svojim derivatima kao mnogobrojnije, izgrađenije i bolje prilagođene tim potrebama, iz raznih razloga, od kojih smo samo neke posebno istakli, sve više zamjenjuju često nezgrapne, pa i suvišne, kvadrilitere odnosno njihove derivate te oni, sve više izlazeći iz svakodnevne upotrebe, postaju arhaični, pa često i sasvim padaju u zaborav.

ZAVRŠNA RIJEČ

Nekada su korijeni plurilitere sačinjavali brojčano značajan dio cjelokupnog korijenskog sastava arapskoga vokabulara (oko 2700 prema 9.500 svih korjenova, dakle, preko jedne trećine). Kakvo je stanje danas u tome pogledu, teško bi se moglo s preciznošću utvrditi. Isti slučaj je i sa derivatima plurilitera. Veliki broj plurilitera bio je naročito u oblasti imenskih oblika (imenica i pridjeva), dok se glagolski oblici nisu mnogo razvili, pogotovu kada ih uporedimo s takvim oblicima izvedenim iz trilitera. Sjetimo se četiri glagolske vrste kvadrilitera prema petnaest izvedenih vrsta iz trilitera, uz to da iz kvinkvilitera nikakvi glagoli nisu izvođeni. Ipak, i imenski derivati plurilitera brojno zaostaju za onim iz trilitera. Pored te razlike, koja postoji od davnina i u korist je trilateralne oblika, odvija se stalno proces postepenog gubljenja plurilateralne forme opet u korist trilitera koje zauzimaju njihova mjesta u novim etapama razvoja leksike arapskog književnog jezika. Neke riječi ovih složenih korijena još su se sporadično sačuvale u književnoj upotrebi iz razloga formalne, stilističke i druge naravi, ali je sve to ipak znatno ograničeno, a naročito u poređenju sa stanjem njihove upotrebe u doba cvjetanja klasične literature, i posebno najstarijeg razdoblja arapske poezije kada su bili u znatno široj upotrebi.

Usprkos tendenciji nestajanja plurilateralne forme, one još uvijek imaju i svoju određenu funkciju u jeziku (poneke se čak stvaraju i u najnovije vrijeme). Zbog toga im je potrebno obratiti veću pažnju nego što je to slučaj u savremenom arabistici gdje je njihovo detaljnije proučavanje prilično zanemareno. To je svakako neophodno za poznavanje klasičnog arapskog jezika i njegove literature, a na širem planu, u vezi s etimologijom tih oblika, od značaja je i za komparativne studije u oblasti semitistike, pa i drugog.

I morfološku strukturu ovih oblika, iako je ona dosta ispitana, treba još dublje istražiti, a naročito u vezi sa njihovom semantikom, procesima koji u njoj djeluju, te promjenama koje usljed toga nastaju, i to ne samo u njihovom vlastitom domenu nego i u oblasti leksike uopće, u čemu su oni igrali u prošlosti značajnu ulogu, a u određenoj mjeri imaju je i danas.

Inače je poznavanje morfologije plurilitera, njihove etimologije i semantike posebno važno za leksikografiju, posebno onu klasičnog jezika, ali i savremenog. To ima i praktičnog značaja za pitanje poretka odnosno rasporeda leksičke građe u raznovrsnim rječnicima. To je pitanje bilo i još je uvijek aktualno u leksikografiji. Da li, npr., poredati riječi alfabetski, na osnovu njihove etimologije ili, pak, s obzirom na neki semantički princip njihova razvrstavanja. Svi ti načini imaju svoje posebne razloge upotrebe, a koji su to i kada ih je najbolje primijeniti treba da pokažu opširnija ispitivanja u tome domenu. Ta pitanja, i slična, u vezi s pluriliterama i njihovim derivatima nisu tako malobrojna niti jednostavna, pa eto još jednog razloga praktične prirode, da im se ubuduće posveti znatno veća pažnja, da se svestranije osvijetli njihova morfološka i semantička struktura, načini njihova nastajanja, te dalji razvoj i izgledi za budućnost. Ovaj rad je povukao samo neke opće crte želeći time istaći potrebu daljeg, obimnijeg istraživanja u ovom interesantnom području arapskog vokabulara.

ARAPSKÉ PLURILITERE I NJIHOVI DERIVATI

R e z i m e

U uvodnoj riječi dat je kratak osvrt na korijene u arapskom jeziku i istaknuti osnovni zadaci rada.

Razmatrajući dalje korijene od 4 radikala (korijenska suglasnika) tzv. kvadrilitere, iznesen je pregled osnovnih i izvedenih verbalnih i nominalnih formi u četiri postojeće vrste kod ovih korijena.

U slijedećem poglavlju opširno su razmotreni načini nastajanja kvadrilitera i to kod njihovih glagolskih derivata. Na primjerima je pokazano da oni mogu nastati: 1) ponavljanjem bilitera (korijena od dva radikala); 2) afiksacijom trilitera (korijena od tri radikala); 3) ponavljanjem 3. radikala trilitera; 4) denominativnom tvorbom; 5) izdvajanjem radikala iz složenijih izraza; 6) premetanjem radikala kvadrilitera ili 7) njihovom međusobnom zamjenom.

Ti načini tvorbe razmotreni su potom kod imenskih oblika (imenica i pridjeva) najprije kod kvadrilitera, a onda kod kvinkvilitera (korijena od 5 radikala) koji nemaju glagolskih oblika.

U kraćem poglavlju govoreno je o nekim važnim pitanjima u vezi sa semantikom riječi izvedenih iz plurilitera te značaju proučavanja pojava u toj oblasti u vezi s nastajanjem ili gubljenjem pojedinih formi te promjenom značenja tih riječi pod uticajem raznih unutrašnjih i vanjskih faktora, jezičke i vanjezičke prirode.

U završnom dijelu ukazano je na međusobno djelovanje derivata svih korijena s ostalim riječima u arapskom jeziku te na razloge arhaizacije ovih složenijih oblika i njihovog potiskivanja od strane formi bolje prilagođenih potrebama žive riječi.

Konačno je upozoreno na nužnost svestranijeg ispitivanja ovog dijela arapske leksike s obzirom na ulogu koju je ona igrala u prošlosti, ali je od značaja i za savremeni jezik, kako u teoretskom smislu tako u izvjesnoj mjeri i na praktičnom planu, naročito, pak, u oblasti leksikografije, ali svakako i u ostalim područjima savremene arabistike.

ARABIC PLURILITERAL ROOTS AND THEIR DERIVATIVES

S u m m a r y

The brief introductory part deals with the problem of root in Arabic in general, and with the basic objectives the present author set himself in the present paper, in accordance with the topic as stated in the title.

Closer consideration of the quadriliteral roots follows. First, a survey is given of the basic verb-forms and of the four types of the main deverbal forms.

The following longer chapter consists of separate parts in which the ways in which quadriliterals are formed are discussed. These are: 1) reduplication of biliterals (i. e. roots with two radicals each); 2) affixation of the new radical on the triliterals (i. e. roots with three radicals); 3) reduplication of the third radical of the triliteral; 4) denominative formation of quadriliterals (in verbs); 5) formation of quadriliterals from the elements of various syntagms (the so-called *naht*-contamination); 6) shifting (*qalb* – metathesis) of the radicals of the quadriliterals, and 7) mutual interchange (*ibdāl*) of radicals of quadriliterals.

Then the ways of formation of new morphemes in the purely nominal forms (nouns and adjectives) are discussed. These are numerous (as opposed to the few in the verbs) and the first systematist of the Arabic grammar, Sibawaih, whose data served as the basis for the study of all forms in the present paper has already observed this.

That very material served as a basis for a short study of the basic and derived forms of quinquiliterals (roots with five radicals) in the next chapter. As is well-known those were just the nominal forms, since the verbs are not derived from those roots at all.

Following these detailed etymological and morphological presentations, the paper deals briefly with the semantics of these words. In it, the importance of the study of semantic phenomena (synonymy, polysemy, antonymy, etc.) is indicated, as well as the Arabic vocabulary in this domain, since they are important for the explanation of the creation and disappearance of both the words themselves and the related meanings influenced by those linguistic and extra-linguistic factors which are constantly at work, changing both the linguistic forms and their semantic structures.

In the final chapter the interaction of pluriliterals and their derivations and the same forms of the most numerous roots in Arabic, i. e. triliterals is presented briefly. By their numerousness, their phonetic and morphological characteristics, as well as their semantic structure, they push into the background the words derived from pluriliterals, that are often too long, odd-sounding, obsolete, and even superfluous. However, regardless of the above-mentioned, and of the fact that these forms have been neglected in the modern study of Arabic, it is necessary, for various reasons, to pay more attention to these forms that have played an important part in classical Arabic, and have continued to do so, up to a point, to this day. Their study also has a practical grammatical application, and especially in lexi-

cography, in connection with the problem of order and distribution of lexical material in the dictionaries of Arabic for various purposes, as well as in connection with other problems in that area.